

Eliasz Chmiel

ORCID: 0000-0002-5957-2527

Uniwersytet Wrocławski

***Cordel* — brazylijska literatura „sznurkowa”.
Zastosowanie dydaktyczne**

<https://doi.org/10.19195/0867-7441.28.18>

Recenzja: Gilles Villeneuve Souza Nascimento, *Letramento literário e cordel: o ensino de literatura por um novo olhar*, Appris, Kurytyba 2020, ss. 205.

Słowa kluczowe: alfabetyzm literacki, Brazylia, *cordel*, *folheto*, literatura sznurkowa, Nordeste

Keywords: literary literacy, Brazil, *cordel*, *folheto*, string literature, Nordeste

Mając na względzie zdiagnozowany przez Neidę Luzię de Rezende¹ kryzys czytelnictwa i nauczania literatury w Brazylii, Gilles Villeneuve Souza Nascimento w *Letramento literário e cordel: o ensino de literatura por um novo olhar* (Alfabetyzm literacki a brazylijski *cordel*: nauczanie literatury z nowej perspektywy) proponuje przeciwstawienie się temu problemowi poprzez wprowadzenie do scenariuszy lekcji języka portugalskiego brazylijskiej literatury „sznurkowej”.

W celu zaprezentowania swojej „nowej perspektywy” w pierwszym i drugim rozdziale wspomnianego opracowania autor opisuje ów kryzys oraz wchodzi w dialog z rozważaniami teoretycznymi między innymi Reginy Zilberman, Ângeli Kleiman, Rilda Cossona, Any Cristiny Marinho i Hêldera Pinheiro na temat kształcenia czytelnika, alfabetyzmu, alfabetyzmu literackiego, a także wykorzystania literatury „sznurkowej” w nauczaniu². W trzecim rozdziale z kolei zdaje on

¹ N.L. de Rezende, *Apresentação ao leitor brasileiro*, [w:] *Leitura subjetiva e ensino de literatura*, red. N.L. de Rezende, A. Rouxel, G. Langlade, São Paulo 2013, s. 12–16.

² Zob. R. Zilberman, *A leitura e o ensino da literatura*, São Paulo 1991; Â. Kleiman, *Os significados do letramento: uma nova perspectiva sobre a prática social da escrita*, Campinas 1995; R. Cosson, *Letramento literário: teoria e prática*, São Paulo 2014; A.C. Marinho, H. Pinheiro, *O cordel no cotidiano escolar*, São Paulo 2012.

sprawozdanie z przeprowadzonych przez siebie warsztatów szkolnych, mających na celu praktyczną weryfikację stosowności jego propozycji.

Warto w tym miejscu zwrócić szczególną uwagę na podrozdział 2.5, który może okazać się nadzwyczaj interesujący dla polskiego czytelnika, ze względu na to, iż opisano w nim historię oraz specyfikę — przeoczonej niemalże całkowicie przez badania opublikowane w języku polskim³ — brazylijskiej literatury „sznurkowej”. W podrozdziale tym dowiadujemy się, że mianem *cordel* (dosłownie ‘sznurek’) określano niegdyś sprzedawane na jarmarkach oraz targowiskach interioru północno-wschodniej Brazylii, rozwieszane na sznurkach broszury z lirycznymi narracjami autorstwa ludowych poetów (ich najbardziej prominentnym przedstawicielem był Leandro Gomes de Barros). Obecnie można je znaleźć także w innych częściach kraju (głównie z powodu masowych migracji spowodowanych katastrofalnymi suszami), niekoniecznie umieszczone na sznurku (występują też w wersji elektronicznej).

Choć przeważają w nich tematy związane z rzeczywistością regionu Nordeste (północnego wschodu), cechuje je dowolność tematyczna, dzięki której ich czytelnicy mogą poznać na przykład historie znanych artystów i polityków, dzieła zaliczane do kanonu literatury brazylijskiej i światowej w o wiele bardziej przystępnej wersji, lepiej zrozumieć lokalne problemy społeczne, ale także przenieść się w miejsca wyobrażone lub uprzyjemnić sobie czas, śledząc komiczne perypetie przebiegłych figlarzy.

Mimo że ich geneza nie została precyzyjnie ustalona, podejrzewa się, że wywodzą się z tradycji iberyjskich podań ustnych. Wiadomo jednak, że na początku XX wieku literatura „sznurkowa” była dla niezamożnych *nordestinos* jednym z głównych źródeł nie tylko rozrywki, ale też informacji. Choć w latach sześćdziesiątych — przez wzgląd na rozpowszechnienie się radia i telewizji — straciła ona na znaczeniu, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych została uznana przez brazylijskich badaczy za zasadniczy element kultury narodowej, w związku z czym zyskała zainteresowanie bardziej uprzywilejowanych warstw społecznych. Współcześnie *cordel* (lub *folheto*, ‘broszura’) nadal jest — choć w mniejszym stopniu niż przedtem — źródłem rozrywki oraz wiedzy i cieszy się statusem literatury wyjątkowej, atrakcyjnej.

Cechy, które zdaniem Villeneuve’a Souzy Nascimento przemawiają za wykorzystaniem literatury „sznurkowej” w nauczaniu, to przede wszystkim jej przystępność, język zbliżony do mówionego, zwięzłość, humorystyczny ton, ludyczność, muzyczność, bogata tematyka, informatywność, dostępność rynkowa (szczególnie ważna w kontekście kraju z deficytową liczbą bibliotek) oraz oryginalna oprawa graficzna w postaci drzeworytów będących już niejako znakiem rozpoznawczym Nordeste. Wyróżnienie tych konkretnych właściwości

³ Na temat brazylijskiej literatury sznurkowej napisano po angielsku na przykład w C. Slater, *Stories on a String: The Brazilian Literatura de Cordel*, Berkeley 1982.

Ilustracje 1–2. Przykładowe egzemplarze literatury „sznurkowej”

Ilustracja 3. Prywatna kolekcja autora artykułu; fot. Ełiasz Chmiel

było skutkiem przyjęcia przez autora założeń Rolanda Barthes'a dotyczących kategorii „przyjemności” i „rozkoszy”⁴ oraz ustaleń teorii recepcji dzieła literackiego uprzywilejowujących rolę odbiorcy tekstu. Zdaniem Villeneuve'a Souzy Nascimento głównym zadaniem nauczycieli języka portugalskiego podczas pracy z lekturą nie powinno być wskazanie młodemu czytelnikowi „właściwego” znaczenia tekstu, lecz pośredniczenie w procesie czytania w taki sposób, aby uczeń, nadając tekstowi własne rozumienie, samodzielnie dostrzegł w literaturze cenne źródło wiedzy i rozrywki.

Mimo skrupulatnie i klarownie opracowanej części teoretycznej zawierającej obszerny przegląd literatury przedmiotu największy atut *Letramento literário e cordel*... tkwi w części praktycznej książki. To w niej uwidocznia się wieloletnie doświadczenie badacza w nauczaniu literatury w szkole. Opisując proces przygotowywania warsztatów oraz ich przebieg, udziela bowiem wielu użytecznych — zarówno dla badaczy, jak i nauczycieli — wskazówek, proponuje konkretne rozwiązania potencjalnych problemów oraz prezentuje cenne spostrzeżenia na temat możliwości usprawnień procesu nauczania. Propozycje autora są przy tym należycie wyważone: będąc świadomy trudności i przeszkód, z którymi zmagają się na co dzień nauczyciele (zwłaszcza w szkołach publicznych), uwzględnia on

⁴ Zob. R. Barthes, *Przyjemność tekstu*, przeł. A. Lewańska, Warszawa 1997.

osiągalność ich realizacji, a także — w celu uniknięcia nieporozumień związanych z kwestiami dyskusyjnymi — podkreśla znaczenie dywersyfikacji lektur szkolnych (od literatury popularnej po dzieła kanoniczne) oraz znaczenie mentor-skiej roli nauczyciela (pomimo przypisania większej wagi interpretacji ucznia).

Trafną decyzją badacza było również oddanie do dyspozycji czytelnika materiałów umożliwiających powtórzenie jego badania w innych okolicznościach. Są to wzory kwestionariuszy, którymi posłużył się, by poznać opinię uczniów na temat nauczania literatury w szkole, przykładowe scenariusze lekcji oraz spis wykorzystanych na warsztatach materiałów dydaktycznych.

Niepokojące jest z kolei, że choć autorowi udało się pozytywnie zweryfikować stosowność jego propozycji, opiera on swoje wnioski na wynikach badania przeprowadzonego na zaledwie 16 uczniach z jednej szkoły, i to z regionu, dla którego mieszkańców literatura „sznurkowa” jest szczególnie bliska. Kolejną niedoskonałością omawianej publikacji jest jej powtarzalność. Choć struktura opracowania jest bardzo logiczna, badaczowi nie udało się uniknąć wielu zbędnych — nierzadko też obszernych — powtórzeń, co zaburza spójność wywodu.

Podsumowując, uważam, że *Letramento literário e cordel...* jest wartościowym tekstem, który prezentuje bardzo interesujące możliwości wykorzystania literatury uznawanej często — ze względu na jej prostotę — za sztukę „drugiej kategorii”. Ponadto jestem zdania, że uzasadnione byłoby przełożenie książki na język polski — mimo że badania Gillesa Villeneuve’a Souzy Nascimento mają charakter lokalny, większość jego spostrzeżeń ma zastosowanie uniwersalne. Na uwagę polskiego czytelnika zasługują również opisana w podrozdziale 2.5 historia oraz specyfika brazylijskiej literatury „sznurkowej”.

Bibliografia

Opracowania

- Barthes R., *Przyjemność tekstu*, przeł. A. Lewańska, Wydawnictwo KR, Warszawa 1997.
- Cosson R., *Letramento literário: teoria e prática*, Contexto, São Paulo 2014.
- Kleiman Â., *Os significados do letramento: uma nova perspectiva sobre a prática social da escrita*, Mercado de Letras, Campinas 1995.
- Marinho A.C., Pinheiro H., *O cordel no cotidiano escolar*, Cortez, São Paulo 2012.
- Nascimento Villeneuve Souza G., *Letramento literário e cordel: o ensino de literatura por um novo olhar*, Appris, Kurytyba 2020.
- Rezende N.L. de, *Apresentação ao leitor brasileiro*, [w:] *Leitura subjetiva e ensino de literatura*, red. N.L. de Rezende, A. Rouxel, G. Langlade, Alameda, São Paulo 2013, s. 7–18.
- Slater C., *Stories on a String: The Brazilian Literatura de Cordel*, University of California Press, Berkeley 1982.
- Zilberman R., *A leitura e o ensino da literatura*, Contexto, São Paulo 1991.

Cordel — the Brazilian “String” Literature: Didactic Application

Summary

In *Letramento literário e cordel: o ensino de literatura por um novo olhar* [Literary literacy and cordel literature: literature teaching from a new perspective], Gilles Villeneuve Souza Nascimento presents the literary literacy through the cordel genre as a potential solution to the reading and literature teaching crisis in Brazil.

Initially, the author dialogues with the theoretical findings of Regina Zilberman, Ângela Kleiman, Rildo Cosson, Ana Cristina Marinho, and Hélder Pinheiro (among others) regarding the reader formation, literacy, literary literacy, and the use of the cordel in literature teaching. The most interesting part, however, is the practical one, which contains a description of the school workshop which proved the appropriateness of the proposal.

Although its conclusions are based on results of an experiment on merely 16 students from one school, from a region where cordel literature is particularly popular, *Letramento literário e cordel...* is a valuable publication which presents very interesting possibilities of making use of a literature often considered — due to its simplicity — as “second-class art.” Moreover, despite the local character of the research, the majority of the author’s observations have a universal application.